

Stella Fatović-Ferenčić¹
Slaven Kale²
Darija Hofgräff³

ISTRAŽIVANJA PATOLOŠKOG ANATOMA EDUARDA MILOSLAVIĆA NA BOJIŠTIMA DRUGOGA BALKANSKOG I PRVOGA SVJETSKOG RATA

Sažetak

Eduard Miloslavić (Oakland-SAD), 1884 – St. Louis-SAD, 1952) u historiografiji je poznat kao forenzičar, voditelj i osnivač Zavoda za sudsku medicinu i kriminalistiku u Zagrebu (1935 - 1945) te po svjedočenju o masovnim zločinima počinjenima nad Poljacima u Katynskoj šumi tijekom Drugog svjetskog rata. Njegova patološko-anatomska karijera u Beču, te sudjelovanje u Drugome balkanskom i Prvome svjetskom ratu do sada nisu obrađivani. Upravo je taj dio Miloslavićeve života bio presudan za oblikovanje specifične medicinske ideologije koju je usvojio, među čijim su zagovarateljima bila najveća imena onodobne patološke anatomije, poput Rudolfa Virchowa, Ludwiga Aschoffa i Antona Weichselbauma. Njihova su stajališta proizašla iz teorijskog okvira konstitucijske i ratne patologije - struke kojoj se pripisivala mogućnost zaštite zdrave konstitucije cjelokupne zajednice. Prikazani segment Miloslavićevog bečkoga razdoblja stoga je važan za razumijevanje međuučecaja profesije i organizacije saniteta s jedne strane te Miloslavićevog strukovnog i društvenopolitičkoga opredjeljenja, koje će doći do izražaja tijekom njegova vještačenja u Katynu 1943. godine.

Ključne riječi: Eduard Miloslavić, ratna medicina, konstitucijska patologija, Drugi balkanski rat, Prvi svjetski rat

- 1 Prof. dr. sc. Stella Fatović-Ferenčić, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijest i filozofiju znanosti, Odsjek za povijest medicinskih znanosti, Gundulićeva 24, Zagreb
- 2 Slaven Kale, dipl. povjesničar, Veleposlanstvo Republike Poljske u Republici Hrvatskoj, Krležin gvozd 3, Zagreb / slaven.kale@gmail.com
- 3 Darija Hofgräff, dipl. povjesničarka i arhivistica, Hrvatski državni arhiv, Marulićev trg 21, Zagreb / dhofgraeff@arhiv.hr

Uvod

Istaknuti patolog i sudski medicinar, Eduard Miloslavić (1884 - 1952.) u historiografiji je istican ponajprije kao prvi voditelj Zavoda za sudsku medicinu i

SLIKA 1.
Eduard Miloslavić

kriminalistiku u Zagrebu (1935 - 1945)⁴ i kao svjedok istine o Katynskom zločinu počinjenom 1940. godine⁵. U dosada objavljenim radovima naglašava se da je

4 Fatović-Ferenčić, S.2004; Uvod u povijest sudske medicine, u: Zečević, D. i sur.; *Sudska medicina i deontologija*, Zagreb: Medicinska naklada, str. 5.

5 Dugački, V. 1997.; Eduard Miloslavić – svjedok istine o boljševičkom velezločinu u Katynskoj šumi. Marulić 6, str. 1190-1194; Dugački, V.; Eduard Miloslavić, Zmaj od Mandaljene, svjedok istine o Katynskoj šumi, *Znameniti članovi Družbe „Braća Hrvatskoga Zmaja”*, Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja” – Ina, str. 13-24; Fatović-Ferenčić, S.; V. Dugački; Ljudevit Jurak (1881-1945) and Eduard Miloslavić (1884-1952) Founders of Croatian pathological and forensic medicine and experts at the investigations of mass graves at Katyn and Vinnitsa During World War II. U: Debons, D.; A. Fleury, .; J.-F. Pitteloud; *Katyn and Switzerland. Forensic*

bio član Međunarodne liječničke komisije, koja je od 29. do 30. travnja 1943. istraživala pokolj poljskih časnika u šumi kod sela Katyn u Rusiji. Komisija je ispravno zaključila da su pokolj izvršile sovjetske snage 1940. godine, o čemu je Miloslavić izvijestio hrvatsku javnost i kasnije svjedočio pred Specijalnom istražnom komisijom Kongresa SAD-a koja je istraživala taj zločin. Sustavne analize njegovoga stručnog i znanstvenog rada na području patološke anatomije i sudske medicine do sada nije bilo.

Eduard Miloslavić⁶ rođen je u Oaklandu u Kaliforniji u iseljeničkoj obitelji iz Dubrovnika. Iz Sjedinjenih Američkih Država s roditeljima je stigao u Dubrovnik, gdje je završio osnovnu i srednju školu⁷. U doktora sveukupne medicine promoviran je na bečkome sveučilištu 22. prosinca 1908. godine⁸. Tijekom svog života radio je na području različitih država: Austro-Ugarske Monarhije, Republike Austrije, Kraljevine Jugoslavije, Nezavisne Države Hrvatske i Sjedinjenih Američkih Država⁹.

Kao sudionik Drugoga balkanskog i Prvoga svjetskog rata, Miloslavić je ostavio niz svjedočanstava u kojima iznosi svoje ideje o organizaciji saniteta na ratištu, posebice s obzirom na organizaciju ratne i poljske prosekture, te ratnu kazuistiku s kojom se susreće.

U radu je prikazano Miloslavićevo djelovanje tijekom bečkoga razdoblja koje uključuje rad u okviru Prve garnizonske bolnice u Beču od 1909. godine, te ratna razdoblja: dvomjesečno sudjelovanje u Drugome balkanskom (1913.) i potom Prvome svjetskom ratu (1914 - 1918). Prikazana su nastojanja ovoga liječnika vezana uz organizaciju vojnoga saniteta – posebice uz uređenje ratne i uvođenje poljske prosekture proizašle iz onovremenih medicinskih teorija: konstitucijske i ratne patologije, te iskustva prikupljenoga u vrijeme Drugoga balkanskog i Prvoga svjetskog rata. Analiziran je utjecaj onodobne patološko-anatomske doktrine, posebno koncepta konstitucijske i ratne patologije, na Miloslavićeve rad, profesionalni svjetonazor i njegovu vojno-medicinsku praksu. Miloslavićeve ideje i kazuistika identificirani su na stranicama vodećih časopisa promatrano-

Investigators and Investigations in Humanitarian Crises 1920-2007, Genève str. 189-201; Grbelja, J.; *Uništeni naraštaj*, Regoč, str. 170-174; Jareb, M. 1998.; Odjek zločina u Katynskoj šumi u tisku Nezavisne Države Hrvatske od travnja do lipnja 1943. godine, Časopis za suvremenu povijest, str. 117-130.

6 Punim imenom Eduard Luka Miloslavić. U literaturi i pojedinim izvorima navodi se kao Edward Luka Miloslavić, Edward Lucas Miloslavich i Edward Lukas Miłosławicz.

7 Hrvatski državni arhiv, fond 890, Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH. Personalije zdravstvenih djelatnika. Službenički list Miloslavić dr. Eduard, kut.322 (dalje: HR-HDA-890)

8 Isto.

9 Dugački, V. 1997.; Eduard Miloslavić – svjedok istine o boljševičkom velezločinu u Katynskoj šumi, *Marulić*, str. 1190-1194.

ga razdoblju, primjerice *Wiener Klinische Wochenschrift* (Beč), *Der Militärarzt* (Beč), *Beiträge zur pathologischen Anatomie und zur allgemeinen Pathologie und Veröffentlichungen aus der (Kriegs-), Gewerbe und Konstitutionspathologie* (Jena) i *Virchows Archiv für pathologische Anatomie und Physiologie und für klinische Medizin* (Berlin). Uz medicinsku literaturu koja sadrži Miloslavićeve članke, za potrebe samo ovog rada pretražili podatke pohranjene u Hrvatskome državnom arhivu¹⁰ i sveučilišnome arhivu u Beču¹¹.

Pozornost hrvatskih istraživača Prvoga svjetskog rata u najvećoj su mjeri zaokupljali politički procesi, osobito događaji potkraj 1918. godine, koji su obilježili raspad Austro-Ugarske Monarhije. S druge strane, tematika vezana uz organizaciju ranog saniteta, rad hrvatskih liječnika na bojišnici ili u pozadini, zbrinjavanje ranjenika, teorija i praksa ratne vojne doktrine, tek su se u posljednje vrijeme počeli sporadički istraživati¹².

Konstitucijska i ratna patologija kao čuvarice konstitucije nacije

Do početka 20. stoljeća, zahvaljujući *post mortem* analizi, prikupljena je velika količina saznanja o patološkim promjenama u organizmu. Unatoč tome, patologiji se prigovaralo da akumuliranim znanjem ipak nije uspjela dati konkretne odgovore vezane uz uzroke i patofiziološke mehanizme nastanka bolesti. Na tu kritiku patolozi pokušavaju odgovoriti razvijajući teoriju konstitucijske patologije, prema kojoj su za nastanak bolesti uz vanjske uzroke (bakterije i dr.), presudni i unutarnji čimbenici o kojima ovisi predispozicija za ekspresiju bolesti. Takvim stajalištem, u raspravu se uvodi ideja konstitucijske, a potom i ratne patologije, koje su u prvim desetljećima 20. stoljeća, pogotovo u vrijeme Prvoga svjetskog rata, stekle veliki broj pristaša te rezultirale nizom znanstvenih skupova i publi-

10 HR-HDA-890, Službenički list, Miloslavić dr. Eduard, kut.322

11 Archiv der Universität Wien, Senat S 304 836

12 Herman – Kaurić, V. 2020. *Funkcioniranje zdravstvene službe u Požeškoj županiji tijekom Prvog svjetskog rata. Primjer Kraljevske zemaljske bolnice u Pakracu*. Magistarski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

Herman-Kaurić, V. 2009. Projekt gradnje vojne zarazne bolnice u Brodu na Savi za Prvoga svjetskoga rata. *Scrinia Slavonica* 9, str. 275-295.

Fatović-Ferenčić, S., M. Pećina. 2011. *Iz Florschützova okvira: Kirurg Vatroslav Florschütz (1897.-1968.) riječju i slikom*. Osijek: HAZU, KBC Osijek, str. 105-142

Fatović-Ferenčić S., A. Tucak, ur. 2014. *Kirurg na fronti: Ratni dnevnik Vatroslava Florschütza 1914.-1918*. Zagreb/Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Medicinski fakultet Sveučilišta u Osijeku, HLZ-Podružnica Osijek

Fatović-Ferenčić S., M. Pećina. 2014. The Balkan beam – *Florschütz frame and its use during the Great War*. *International Orthopaedics* 38, str. 2209 – 2213

Fatović-Ferenčić S. 2015. Tragom fragmenta dnevnika iz Prvog svjetskog rata. *Liječnički vjesnik* 137, 116 – 123.

kacija¹³. Konstitucija u njima postaje ključnom odrednicom interpretacije i analize različitih bolesti, od tumora i upala, do nasilne i iznenadne smrti.

Miloslavić stavom nimalo ne odudara od toga središnjega patološko-anatomskog smjera koji se, isprva pod utjecajem prominentnoga patologa Rudolfa Virchowa¹⁴, a kasnije Ludwiga Aschoffa¹⁵ i drugih, širio na germanskom govornom području. Prema L. Aschoffu, glavni je zadatak ratne patologije utvrditi konstitucijsku patologiju pojedinca i zajednice, za što je upravo rat pružao obilje mogućnosti. U prosekture se doprema veliki broj mladih i zdravih pojedinaca koji su umrli nasilnom smrću, a njihova prilagodba ratnim uvjetima, te oružjem oštećena tkiva dolaze u fokus patoloških istraživanja. To je vidljivo već i iz Miloslavićevih ranih kazuističkih prikaza obduciranih slučajeva u Prvoj garnizonskoj bolnici u Beču. Objavljuje ih od 1911. godine u vojno-medicinskom časopisu *Der Militärarzt* u rubrici *Izvjешća znanstvenog udruženja vojnih liječnika Garnizona Beč*¹⁶. Riječ je o seriji patološko-anatomskih slučajeva, koje će kasnije opširnije analizirati u tekstovima objavljenima u drugim časopisima iz kojih je razvidno njegovo profesionalno opredjeljenje. Gotovo u svakom prikazu, bilo da je riječ o karcinomu, žučnim kamencima, urođenoj cisti ili samoubojstvu, Miloslavić nastoji pronaći pozadinsku konstitucijsku patologiju koja je dovela do ekspresije osnovne bolesti, pa i do uzroka smrti. Tipičan je primjer njegovo istraživanje u kojem povezuje konstituciju sa samoubojstvom. Samoubojstvo se u tom smislu smatralo posljedicom konstitucijske slabosti¹⁷. Kulminacija se takvog pristupa jasno može uočiti u velikom radu *Konstitucija i hipertrofija mozga* iz 1916. godine¹⁸. U njemu tablično iznosi rezultate istraživanja u kojima povezuje konstituciju s hipertrofijom mozga, limfatičkim aparatom (posebice timusom), stanjem nadbubrežne žlijezde i nekih drugih organa. Svoja istraživanja potvrđuje sličnim

13 Lawrence, C., G. Weisz. 1998.; *Medical Holism: The Context*. U: *Greater than the Parts: Holism in Biomedicine 1920-1950*, Oxford University Press, str. 1 - 22.

14 Rudolf Carl Virchow (1821.-1902), njemački antropolog, jedan od najistaknutijih fizičara 19. stoljeća i pionir stanične patologije.

15 Karl Ludwig Albert Aschoff (1866-1942), uz Virchowa jedan od najutjecajnijih njemačkih patologa, u sklopu patološko-anatomskih istraživanja bavio se i pitanjima vezanim uz rasne razlike. Uveo je koncept „patološke konstitucije” koji su usvojili mnogi liječnici, među njima i Eduard Miloslavić. Aschoff je bio urednik poznate publikacije *Beiträge zur pathologischen Anatomie und zur allgemeinen Pathologie und Veröffentlichungen aus der (Kriegs-), Gewerbe und Konstitutionspathologie*. U toj je publikaciji radove objavljivao i E. Miloslavić.

16 Offizielles Protokoll de Wissenschaftlichen Vereines der Militärärzte der Garnizon Wien.

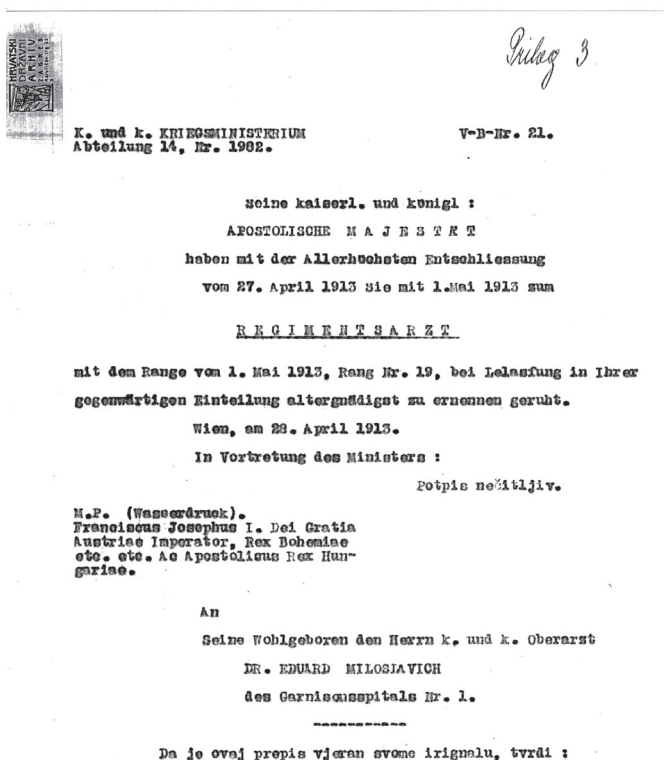
17 Miloslavić, E. 1912.; Ein weiterer Beitrag zur pathologischen Anatomie der militärischen Selbstmörder, *Virchows Archiv für pathologische Anatomie und Physiologie und für klinische Medizin*, 208, str. 44-53.

18 Miloslavić, E. 1916.; Hirnhypertrophie und Konstitution, *Beiträge zur pathologischen Anatomie und zur allgemeinen Pathologie und Veröffentlichungen aus der (Kriegs-), Gewerbe und Konstitutionspathologie* 62, str. 378-402.

rezultatima drugih autora, priklanjajući se skupini patoloških anatora koji smatraju da patologija ima misiju zaštite konstitucije čitave nacije. Takav je princip osobito dolazio do izražaja u situacijama kada je nacija bila ugrožena (primjerice u slučajevima pada nataliteta, ratnih uvjeta ili epidemija), odnosno u situacijama koje su poticale strah od propasti ili degeneracije nacije. Sposobnost konstitucije za preživljavanje smatrala se nasljednom i prema tome ključnom, jer osigurava opstanak nacije. Bojište u tom smislu nije samo mjesto ratnog sukoba već istovremeno mjesto istraživanja unutar kojega patološka anatomija pridonosi unapređenju medicinskoga znanja.

Ratna kazuistika i Miloslavićeva razmatranja o organizaciji saniteta

Nakon što je diplomirao, Miloslavić je u Gružu 1. travnja 1909. godine unovačen u 37. pješачku pukovnicu austrougarske vojske. Drugi dio jednogodišnje

SLIKA 2.

Ukaz kralja Franje Josipa o promaknuću Eduarda Miloslavića na položaj pukovnijskog aktivnog liječnika od 27. travnja 1913. godine

vojne obveze proveo je u Prvoj garnizonskoj bolnici u Beču, i to prema odluci od 23. rujna 1909. godine¹⁹. U toj je bolnici ostao i nakon završetka služenja vojne obveze, 31. ožujka 1910. godine. Bio je na položajima liječnika asistenta (odlukom od 23. rujna 1909.), aktivnoga vojnog liječnika (odlukom od 4. lipnja 1910.) i potom pukovnijskoga aktivnog liječnika (odlukom od 27. travnja 1913.)²⁰. Kao zaposlenik navedene bolnice, na položaju pukovnijskog liječnika služio je do 3. studenoga 1918. godine.

Na Miloslavićevo je oblikovanje značajno utjecalo njegovo djelovanje u vrijeme Drugoga balkanskog rata²¹. Iako su sukobi trajali samo petnaestak dana, žrtve su bile velike: prema različitim izvorima na srpskoj je strani bilo između 7 000 i 9 000 poginulih, te između 30 000 i 36 000 ranjenih²².

U vrijeme balkanskih ratova, sanitetska je služba bila loše organizirana. U svim je zaraćenim državama nedostajalo liječnika pa je praznine donekle popunjavao Međunarodni crveni križ, koji se brinuo za dovođenje liječnika i sanitetskoga materijala. Eduard Miloslavić upravo je na poziv Međunarodnoga crvenog križa u ljeto 1913. otišao u Beograd, gdje je tijekom srpnja i kolovoza radio u rezervnoj bolnici²³. U tome je razdoblju svoju pozornost usmjerio na ratnu patologiju i teme organizacije saniteta. Iskustvo stečeno tijekom Drugoga balkanskog rata opremilo ga je spoznajama koje će razvijati i tijekom Prvog svjetskog rata.

Kao primjer, navest ćemo Miloslavićevo analizu sedamnaest slučajeva posljedica trauma uzrokovanih eksplozijom granate s kojima se u svojoj praksi susreo na terenu tijekom Drugoga balkanskog rata. Predavanje o tome održao je na znanstvenome skupu Društva vojnih liječnika u vojarni u Beču 20. prosinca 1913. godine, a ubrzo je to predavanje i objavio u časopisu *Medizinische Klinik* „pod naslovom „O djelovanju eksplozije granate”²⁴. U članku navodi kako utjecaj eksplozije prouzrokovane paljbom iz artiljerijskog oružja iz neposredne blizine izaziva različite traume. U nekim su slučajevima povrijeđeni u vremenu nakon što su bili izloženi eksploziji izgledali kao da su posve zdravi, bez nekih naročitih simptoma, no nakon nekog vremena, simptomi su se ipak pojavili. Dakle, Milo-

19 HR-HDA-890, Službenički list Miloslavić dr. Eduard. Dekret Ministarstva vojske i mornarice od 23. rujna 1909. br. 1141., kut.322

20 HR-HDA-890, Službenički list Miloslavić dr. Eduard. Ukaz Kralja Franje Josipa od 4. srpnja 1910. br. 2265., kut.322

21 Nakon što su u Prvome balkanskom ratu (listopad, 1912. – travanj 1913.) udružene bugarsko-srpsko-grčko-crnogorske snage pobijedile Osmansko Carstvo, među pobjednicima je nastupio spor oko podjele plijena. Drugi balkanski rat izbio je 30. lipnja 1913. godine. Protiv Bugarske, koja je rat i započela, borile su se Srbija, Grčka, Rumunjska, Crna Gora i Osmansko Carstvo. Bugarska je u ratu bila poražena. Konačani je mir potpisan je 10. kolovoza 1913. godine.

22 Despot, I. 2012.; *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, Plejada, str. 127.

23 Fatović-Ferenčić, S., V. Dugački 2009: str. 193.

24 Miloslavić, E. 1914.; Zur Wirkung der Granatexplosion, *Medizinische Klinik*, 17 P posebni otisak, str. 1-7.

slavić tvrdi da kod toga tipa traume klinička slika može maskirati pravo stanje stvari, zbog čega je važno upoznati fizičke promjene koje nastaju kod eksplozije, tj. njihov razarajući mehanizam na ljudski organizam. Isprva se, kao što se može uočiti i iz Miloslavićevog članka, smatralo kako posljedice eksplozije granate nastaju kao rezultat neurogenoga oštećenja. Kasnija opažanja drugih autora, posebice nakon što se broj tako ranjenih vojnika značajno povećao, ukazala su da se radi o psihičkom poremećaju tj. traumatskoj neurozi²⁵. Miloslavić psihološki aspekt ove traume ne dotiče, već svoju pozornost usredotočuje isključivo na iznošenje somatske simptomatologije, te na razliku u razaranju ovisno o vrsti eksploziva²⁶. Eksplozivi poput dinamita razorniji su i sadrže kemijska sredstva koja se pri detonaciji pretvaraju u plin visoke temperature i tlaka pa se tako proizveden udarni val širi u svim smjerovima, dok eksplozivi niže razine ne proizvode tako snažan udar. Miloslavić, nadalje, razlikuje eksplozije uzrokovane barutom od onih uzrokovanih dinamitom, iznoseći kako barut izaziva blaže povrede. Simptomi koji se također javljaju nakon eksplozije su glavobolja, zvonjava ili zujanje u ušima, gluhoća, vrtoglavica, problemi s ravnotežom i sl., a često je i oštećenje bubnjića. Svoje zaključke temelji na radu u beogradskoj rezervnoj bolnici. U navedenom članku navodi sedamnaest slučajeva iz svoje prakse u kojima su pacijenti imali tipičnu simptomatologiju: nesvjesticu, zujanje u ušima, glavobolju, bolove u nogama i prsištu, te krvarenje iz nosa. Simptomi su teško prolazili, naročito oni koji su se odnosili na pojavu vrtoglavice kombinirane sa zujanjem u ušima. Zaključuje kako bi se u nizu simptoma koji se javljaju kao posljedica utjecaja eksplozije na ljudski organizam posebno trebala istražiti pojava potresa mozga i njezina učestalost.

Razdoblje Prvoga svjetskog rata otvara intenzivnu raspravu, ali i kontroverze vezane uz posteksplozijsku traumu. Osim zujanja u ušima (tinitusa), amnezije, glavobolje, vrtoglavice, drhtanja (tremora) i preosjetljivosti na buku, koji su se mogli pripisati oštećenju mozga, mnogi se simptomi nisu mogli povezati isključivo s fizičkim oštećenjem. Ratovi koji su uslijedili utjecali su na daljnja opažanja vezana uz ratnu traumu, koja se danas svrstava u dijagnozu posttraumatskih stresnih poremećaja²⁷. Utoliko rad Eduarda Miloslavića „O djelovanju eksplozije granata” ubrajamo u članke koji izrazito rano opisuju problematiku kasnije defi-

25 Termin *shell-shock injury* prvi je upotrijebio Charles Myers u članku objavljenom u časopisu *The Lancet* 1915. godine opisujući slučajeve s izraženom psihološkom traumom. Usp. Myers, C.S. 1915.; A contribution to the study of shell-schock, *The Lancet*, 1 str. 316-320.

26 U časopisu *Belgrader Nachrichten* tri godine nakon toga pisati će i o psihičkim efektima te traume. Usp. Miloslavić, E. 1917.; Psychisch –narvose Kriegserkrankungen, *Belgrader Nachrichten*, 3/1917, str. 5.

27 Tek tijekom Prvoga svjetskog rata počinje se intenzivnije pisati o psihičkim tegobama koje su zahvatile vojnike izložene eksploziji. Usp. Jones, E., N.T. Fear, S. Wessely. 2007.; Shell Shock and Mild Traumatic Brain Injury: A Historical Review *American Journal of Psychiatry*, 11, str. 1641–1645.

niranu kao PTSP, najavljujući svu kompleksnost koja iz ovoga tipa traume može proizaći.

U kazuističkim prikazima koje Miloslavić redovito objavljuje u časopisu *Der Militärarzt* uz njegovo ime isprva nalazimo kraticu za liječnika natporučnika - OA (*oberarzt*), a nakon što je 27. travnja 1913.²⁸ imenovan pukovnijskim liječnikom - oznaku RA (*regimentsarzt*). Program ratne patologije, koji je uveo Ludwig Aschoff, dotadašnji je fokus patologije na bolesni organizam premješta na zdravi organizam poginulih nasilnom smrću. Takav organizam i njegova prilagodba ratnim uvjetima i stresu u središtu je interesa ratne patologije. Zbog toga Miloslavića početkom 20. stoljeća zanimaju posljedice prijeloma s obzirom na težinu ljudskog tijela posebice kod prijeloma bedrene kosti, a propituje i mehanički učinak djelovanja oružja na ljudsko tijelo. Primjerice, u časopisu *Der Militärarzt*, Miloslavić tablično prikazuje udio uzroka smrti prema vrsti ranjavanja. Pri tome naglašava kako je najveći broj osoba poginuo od vatrenog i strijelnog oružja, ali spominje i rijedak nalaz smrti od uboda bajunetom²⁹. Uz ratnu patologiju predstavlja i ostale patološke nalaze obduciranih, među ostalima tuberkulozu, urođene anomalije i upalu crvuljka³⁰.

Program konstitucijske i ratne patologije, Miloslavić evidentira i potvrđuje već u uvjetima Drugoga balkanskog rata. Posebno se to odnosi na dijagnostiku zaraznih bolesti (tetanusa) i sprečavanje epidemija (primjerice difterije i trbušnog tifusa). Vezano uz dijagnostiku, ističe važnost obdukcije na licu mjesta, zagovarajući uvođenje poljske prosekture, te stvaranje muzejskih zbirki u ratu prikupljenih preparata³¹. Od takvih je istraživanja na terenu, prema Miloslavićevom uvjerenju, trebala profitirati ne samo klinička medicina, već i čitava zajednica.

Sudjelovanje u Drugome balkanskom ratu omogućilo je Miloslaviću upoznavanje s ratnom patologijom i funkcioniranjem saniteta. Organizacijsku shemu sanitetske službe srpske vojske upoznao je na temelju propisa ratnoga saniteta, objavljenog još 1908. godine. Prema Miloslavićevu tekstu iz časopisa *Der Militärarzt*, ti propisi, koje je izdao Sanitetski odjel srpske vojske, bili su tajni³². Propisi, isprava tiskani na 72 stranice, tijekom 1911. godine dopunjeni su s još 60 točaka. Temeljeći svoj tekst na toj regulativi, Miloslavić predstavlja ustrojstvo

28 HR-HDA-890, Službenički list Miloslavić dr. Eduard. Ukaz Kralja Franje Josipa od 27. travnja 1913. br.1982., kut. 322

29 Miloslavić, E. 1914.; Offizielles Protokoll des Wissenschaftlichen Vereines der Militärartzte der Garnison Wien. *Der Militärarzt*, 14 str. 292-293.

30 Objavljuje ih u rubrici *Offizielles Protokoll de Wissenschaftlichen Vereines der Militärartzte der Garnison Wien* stručnog časopisa *Der Militärarzt* u razdoblju od 1911. do 1917. godine.

31 Miloslavić, E. 1915.; Die Feldprosktur. Mit einem Nachwort von A. Weichselbaum: Bemerkungen zu dem vorstehenden Artikel, *Wiener klinische Wochenschrift*, 13, str. 1-8

32 Miloslavić, E. 1916.; Sanitätsdienst im Kriege bei der Serbischen Armee, *Der Militärarzt*, 21, str. 506-516.

srpske sanitetske službe prikazujući klasifikaciju sanitetskoga osoblja i vojne formacije. Prema propisima, u sanitetsko osoblje u užem smislu ubrajali su se sanitetski časnici, liječnici i njihovo pomoćno osoblje, ljekarnici i njihovo pomoćno osoblje, te vojno osoblje saniteta. Sanitetsko osoblje u širem smislu činili su administrator, svećenik, časnici ostalih vojnih podružnica (primjerice zapovjednik sanitetske kolone) te osoblje za obučavanje i prijevoz. Sanitetske formacije dijelile su se na divizijsku sanitetsku kumpaniju (satniju), rezervne divizije, trupe, sanitetske trupe za vrijeme marša i za vrijeme boja, te na previjališta. Postojali su i divizijski odjeli, koji su se sastojali od higijeničara i bakteriologa zaduženih za provjeru kvalitete vode i prehrane, te predlaganje asanacije kanala, bunara i sl. Glavni je liječnik predlagao sanitetskoga časnika i patrolu u čijoj je nadležnosti, između ostaloga bilo pokapanje mrtvaca. Pri svakoj se diviziji nalazila jedna sanitetska kolona čija je zadaća bila prijevoz ranjenika. Poljska je bolnica prema pravilima trebala biti pozicionirana 5-10 km od bojne linije, a sastojala se od četiri odjela, od kojih je svaki imao 200 kreveta. U tekstu iz časopisa *Der Militärarzt* iz 1916. godine, Miloslavić je objavio i rukom crtanu skicu sanitetske službe na pomoćištu, gdje su se nalazile dvije regimente. Nakon obavljene trijaže, ranjenike se odvozilo na previjalište koje je moralo biti na udaljenosti od najviše 5 km od bojne linije. Prema tablici koju je također prikazao u tom tekstu, razvidna je struktura osoblja prema zaduženjima na previjalištu. Previjalište se sastojalo od prijemnog odjeljenja za dijagnostiku i protokol (u kojemu su bili liječnik, vojnik i zapisničar), kirurgije (dva liječnika, ljekarnik, četiri pomoćne osobe, časnik, dva zapisničara i osam vojnika), ekonomata, odjela za evakuaciju i voznog parka³³. U previjalištu se obavljala trijaža prema hitnosti, te su se određivale vrste prijevoza. Ukoliko se bitka gubila, moralo se uz ranjenike čekati odobrenje za povlačenje. Nakon što bi se jedna vojska povukla, njezin je protivnik bio dužan zbrinuti ranjenike.

Uz članke koji tematiziraju ustroj saniteta, Miloslavić se javlja i s člancima koji donose negativne i pozitivne strane organizacije transporta ranjenika u Beogradu za vrijeme bugarsko-srpskih sukoba u Drugome balkanskom ratu³⁴. Kritizira predugo čekanje na transport ranjenika, u prosjeku je to trajalo 8-12 dana. Navodi kako je 300 vojnika oboljelo i od kolere, no unatoč tome nije oformljena karantena, nego su ti bolesnici bili smješteni zajedno s ostalima u rezervnim bolnicama. Posebno ističe činjenicu kako je Srbija za vrijeme Prvog balkanskog rata imala problema s epidemijom kolere. Navodi slučaj Kumanova, u kojem je, uz vojsku, od epidemije te bolesti stradalo i civilno stanovništvo, te slučaj kod Negotina, gdje je od epidemije kolere oboljelo 1400 turskih zarobljenika. Zbog toga

33 Isto, str. 510, tablica II.

34 Miloslavić, E. 1915.; Verwundenten Transport in Belgrad während des Bulgarisch-Serbischen Krieges, *Der Militärarzt*, 49, str. 5-9.

je Miloslavićeva ekspedicija odmah po dolasku u bolnicu razdvajala zarazne osobe od ostalih, s ciljem sprečavanja daljnega širenja epidemije. Vrijedilo je načelo da se zarazni bolesnici transportiraju prvi, a iz Miloslavićevog članka, razvidno je da su se ranjenici katkada prevozili sredstvima javnog prijevoza. To je značajno usporavalo dinamiku transporta, jer se u tom slučaju morala provesti temeljita dezinfekcija. Ranjenike su u Beogradu prenosili uglavnom dobrovoljci, civili. U organizaciju je prijevoza bilo uključeno oko 60 osoba, koje su stalno patrolirale između bolnice i kolodvora. U nastavku Miloslavić vrlo detaljno opisuje organizaciju prijevoza u vagonima, način organizacije vagona za prijevoz ranjenih, reorganizaciju odjeljaka vagona, te ubacivanje i fiksiranje bolesničkih kreveta.

Miloslavićevi opisi i prezentacije slučajeva u različitim publikacijama tijekom Prvoga svjetskog rata nadovezuju se na iskustvo kazuistike iz Drugog balkanskog rata. Tako je moguće pratiti kontinuitet njegovih profesionalnih interesa, ali i razvoj ideja vezanih uz organizaciju sanitetske službe s posebnim naglaskom na organizaciju rada unutar prosekture.

Bojište kao mjesto istraživanja: ratna i poljska prosektura

Za vrijeme Prvoga svjetskog rata, Miloslavić je mobiliziran kao pukovnijski liječnik u austrougarskoj vojsci. Na početku je služio na brodu *Sophie Hohnenberg*, potom je u travnju 1915. imenovan šefom internoga odjela Vojne bolnice u Risnu, a zatim i upraviteljem čitave bolnice³⁵. Nakon toga je premješten u Beograd.

Vodeće patologe, na koje se Miloslavić u svojim tekstovima referira, u vrijeme Prvoga svjetskog rata zaokupljala je organizacija ratne i poljske prosekture, te njihova uloga na ratištu. Pri tome je naglasak stavljen na prikupljanje materijala i stvaranje zbirki. Miloslavić je često svoja iskustva iz Drugoga balkanskog rata i stajališta vezana uz ulogu prosekture, podupirao navodima Ludwiga Aschoffa, koji je ustrajao da se leševi po mogućnosti obduciraju odmah uz bojišnicu³⁶. Za to se zalagao i Miloslavićev profesor i uzor, Antun Weichselbaum³⁷. Stoga ne čudi činjenica da je Miloslavić, nakon svoje mobilizacije, Ratnom ministarstvu predao opširno izvješće o nužnosti osnutka ratne prosekture. Osnutak ratne prosekture odobren je u studenome 1915. godine, a početkom siječnja 1916. Miloslavić je imenovan glavnim prosektorom Kraljevsko-carske ratne prosekture kod generalnog vojnog zapovjedništva u Srbiji³⁸.

35 Fatović-Ferenčić, S., V. Dugački 2009: 193.

36 Miloslavić, E. 1917. Über die Organisation einer wissenschaftlichen pathologisch – anatomischen Tätigkeit im Frontbereiche mit einem Nachwort von A. Weichselbaum, *Wiener klinische Wochenschrift* 17, str. 1-7.

37 Isto, str. 6-8.

38 *Miloslavić, E. 1917. K.u.K. Kriegsprosektur des Militär- General- Gouvernement Serbien in Belgrad, Der Militärarzt* 4-5, str. 1-8.

U Beogradu je Miloslavić radio u vojnoj bolnici na Vračaru, u koju se tada uselila austrougarska rezervna bolnica „Brčko”. Osim objekta vojne bolnice, koristila je i druge zgrade u okolici: Vojnu akademiju, Treću beogradsku gimnaziju, Učiteljski dom, zgradu suda i zanatsku školu. U tim je zgradama bilo ukupno 2788 bolesničkih kreveta i njome je zapovijedao stožerni liječnik Karl Böhl. Bolnica je imala kirurški, neurološki i interni odjel³⁹. Odmah po dolasku u Beograd, Miloslaviću se obratio šef saniteta, Jakob Lochbihler, i predložio mu uređenje ratne prosekture u rezervnoj bolnici. Prosektura je trebala, uz svoju osnovnu namjenu, imati i znanstvenu svrhu (provoditi patološko-anatomska, pato-histološka i mikrobiološka istraživanja), te prikupljati materijale za daljnja istraživanja. Predviđalo se i uvođenje sanitetske policije i sudskoga vještaka. Kompleks prosekture smješten u srpskoj vojnoj bolnici sastojao se od sobe upravitelja, telefonske prostorije, laboratorija, asistentske sobe, priručnoga muzeja, mrtvozorničke sobe, te obdukcijske dvorane. Središnji je dio ratne prosekture bio smješten u podrumu, gdje je bila soba za sudskog vještaka i smještaj za zarazne bolesnike. Taj je dio bio dizalom povezan s obdukcijском dvoranom. Tu se još nalazila i kupaonica te stepenice koje su podrumске prostorije povezivale s katom. Sve sobe, kako u podrumu, tako i na katu, imale su električnu rasvjetu. Svi su podovi bili betonirani, a zidovi obojeni u bijelo. Raspolagalo se toplom vodom, organi su se prali u sudoperima širine 40 x 28 cm, dok je obdukcijски stol bio dimenzija 185 x 65 cm. U posude do stola odlagali su se organi prije konzerviranja. Patolog se za obdukciju pripremao u garderobi. Odjeća obducenta sastojala se od lanenog platna, pregače od crvenog materijala i gumenih rukavica⁴⁰.

U razdoblju Prvoga svjetskog rata Miloslavić najveći broj tekstova posvećuje upravo važnosti patološko-anatomske dijagnostike, posebice kada je riječ o zaraznim bolestima poput tifusa ili dizenterije. Naglašava i važnost prikupljanja preparata od sačuvanoga obdukcijskog materijala za osnutak ratne zbirke. Jedna se takva zbirka postupno oblikovala u Jozefinum u Beču i, po Miloslavićevu mišljenju, bit će od presudnog značenja za razumijevanje patologije, posebice djelovanja različitoga oružja na ljudsko tijelo⁴¹. U svojim zapisima Miloslavić naglašava da svaka vojska mora imati poljsku prosekturu jer je jako važno da se

39 U članku *Život i rad Vojne bolnice u Beogradu za vreme Velikog rata 1914-1918*. autorica Veljković Snježana opisuje rezervnu bolnicu Brčko, kao i njezine odjele, bez navođenja da u bolnici postoji prosektura. Dostupno na URL: <http://www.rastko.rs/rastko/delo/14674>. Pristupljeno: 16. lipnja 2015.

40 Cit, djelo pod 41, str. 8-14.

41 Iz dokumenata koji se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu (HR-HDA-890, Službenički list Miloslavić Dr. Eduard, Bestätigung Zentral inspektorat dder. N.o. Heilanstalten für Kriegsbeschädigte od 20. prosinca 1920.) razvidno je da je Miloslavić bio privatni docent i kustos Muzeja za patološko-anatomska istraživanja u Beču. Iskustvo kustosa vjerojatno je učvrstilo je njegov stav o važnosti čuvanja patološko-anatomskih preparata za istraživanja ratne patologije, što je vidljivo u više njegovih članaka.

materijal uzima svjež i na licu mjesta. Poljska prosektura trebala bi biti samostalna i pokretna, te organizirana izravno uz bojišnicu. U njoj bi trebali raditi liječnik patolog – znanstvenik, kojega na to mjesto postavlja glavni vojni zapovjednik, te jedan asistent obučan za prepariranje, konzerviranje i prikupljanje uzoraka.

U vrijeme kada su mikrobiološki laboratoriji bili tek u začetku, Miloslavić je tvrdio kako je važno obdukcijom utvrditi uzroke smrti. Prvenstveno je to zagovarao pri akutnoj infekciji (tetanus, dizenterija, abdominalni tifus i sl.), kako bi se na taj način spriječilo i moguće širenje epidemija.

Ideja poljske prosekture, koju je Miloslavić neprestano zagovarao, nikada nije zaživjela. Za razliku od toga, vrijednost obdukcije, posebice u pojavnosti epidemija zaraznih bolesti, ističe se u radovima drugih znanstvenika i kasnije, primjerice krajem 20. stoljeća⁴². Na to je utjecala rana dijagnostika epidemija uzrokovanih Hanta i Ebola virusom, te leptospirozama, koja je prvenstveno bila rezultat rada patologa i laboratorija s kojima su znanstvenici surađivali. Time se pokazalo da obdukcija, vezano uz pojavnost infekcija, opstaje kao jednako vrijedno dijagnostičko oruđe kakvo je bila u Miloslavićevo vrijeme.

Po završetku Prvoga svjetskog rata, Miloslavić se iz Beograda vratio u Beč, gdje je bio zaposlen kao docent na tamošnjem, Medicinskom fakultetu, liječnik u garnizonskoj bolnici, šef-liječnik vojničke uzničke straže za civilne sudove i uznički liječnik kod Drugoga kaznenoga zemaljskog suda. Godine 1921. otišao je u SAD, gdje je radio na Medicinskome fakultetu Sveučilišta Marquette u Milwaukeeju te od 1928. do 1932. godine u bolnici St. Mary u Milwaukeeju. Uz to je bio stručni patolog u veteranskim bolnicama⁴³. U Zagreb je na poziv Medicinskoga fakulteta došao 1932. godine, i to na položaj profesora sudske medicine Sveučilišta u Zagrebu, a uskoro i na mjesto voditelja Zavoda za sudsku medicinu i kriminalistiku. U Zagrebu je bio i stalni sudski vještak pri Okružnome sudu, a od 1937. i nastavnik na Bogoslovnome fakultetu. U razdoblju od travnja do rujna 1941., obnašao je dužnost dekana Medicinskog fakulteta. Godine 1943. istaknuo se kao član Međunarodne liječničke komisije koja je istraživala pokolj kod Katinske šume. Zbog svjedočenja istine o zločinu u Katynu, vlasti komunističke Jugoslavije u odsutnosti su ga 1945. godine okrivile za kulturnu suradnju s neprijateljima⁴⁴. Hrvatsku je Miloslavić napustio 1944. godine. Ostatak života proveo je u rodnim

42 Schwartz, D.A., C.J. Herman. 1996. Editorial Response: The Importance of the Autopsy in Emerging and Reemerging Infectious Diseases, *Infectious Diseases*, 23, str. 248-254.

43 HR-HDA-890, Službenički list Miloslavić dr. Eduard, dokument od 6. svibnja 1940. koji potvrđuje da je Miloslavić bio zaposlenik bolnice St. Maryu u Milwaukeeju, kut.322

44 HR-HDA, fond 306, Zemaljske komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača Hrvatske, spis 145/45, Miloslavić dr. Eduard. Odluka o utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača, kut. 687

Sjedinjenim Američkim Državama. Tamo je djelovao kao direktor odjela patologije bolnice St. Paul u St. Louisu. Umro je u St. Louisu 1952. godine⁴⁵.

Zaključak

Prvi svjetski rat suočio je medicinu i liječnike s mnogim izazovima. Bitke koje su uključivale goleme vojne formacije, tehnološke inovacije i novo oružje, dovele su do masovnog, ranjavanja, posebice iz artiljerijskoga i eksplozivnog oružja s devastirajućim i do tada neviđenim posljedicama na psihičko i fizičko zdravlje vojnika. Ta je činjenica utjecala i na potrebu poboljšanja medicinske skrbi u tretmanu ranjenih pa se za vrijeme Prvoga svjetskog rata javljaju novi pristupi liječenju povreda (imobilizacija prijeloma i zbrinjavanje prijeloma i povreda), uvode novi postupci (transfuzija krvi, anestezija, vakcinacija) te organizacijski prijedlozi vezani uz poboljšanje saniteta (pokretni ratni laboratoriji).

U radovima Eduarda Miloslavića tijekom Drugoga balkanskog i Prvog svjetskog rata ogledaju se svi navedeni aspekti ratnoga razdoblja s posebnim naglaskom na patološku anatomiju, struku kojom se tada intenzivno bavio. Njegova stajališta proizlaze iz onovremenih dominantnih patološko-anatomskih konceptualizacija (patološka konstitucija), posebice ratne patologije (*Kriegspathologie*) koje podupiru i promoviraju onodobni istaknuti patolozi poput Ludwiga Aschoffa, Juliusa Arnolda, Antona Weichselbaum i Edwina Klebsa. Miloslavićevi radovi iz toga razdoblja prije su odraz onovremenih dominantnih modela kojima se pokušava objasniti nastanak bolesti, negoli pomak u smislu novih pristupa razumijevanju patofizioloških mehanizama u njihovu nastanku. Teme kojima se bavi tijekom bečkoga razdoblja, dakle od 1911. do 1920. godine, isključivo su vezane uz patološku anatomiju i specifične su za to razdoblje njegovoga života. Kasnije će njegov interes biti usmjeren više prema sudsko-medicinskoj tematici. Pa ipak, kontinuirana poveznica u kojoj se prepoznaje uvjerenje o zdravoj konstituciji pojedinca i nacije, prisutna je i u kasnijim Miloslavićevim napisima, a doći će do izražaja i u njegovim političkim stavovima.

Miloslavićevo djelovanje u Prvoj garnizonskoj bolnici u Beču, te za vrijeme Drugoga balkanskog i Prvoga svjetskog rata zanimljiv je aspekt onovremenih promišljanja jednog segmenta ustrojstva vojnog saniteta. U njima se rat i bojišnica neprestano potvrđuju kao eksperiment normalne i patološke konstitucije, što je nametnulo potrebu osnutka poljske prosekture.

Ideologija je Prvog svjetskog rata bila prožeta konstitucijskom patologijom, a patološko-anatomska istraživanja na terenu taj su koncept nastojala opravdati. Patološka se anatomija u tom smislu ističe kao dominantan alat u holističkome

45 Smrt Hrvata po svijetu. 1952. Hrvatska revija. str. 428.

promatranju organizma⁴⁶ s jedne, te moćna i nezaobilazna dijagnostička disciplina s druge strane. Eduard Miloslavić kao tipičan predstavnik toga smjera u svojim radovima bilježi upravo onaj specifični aspekt ratnoga saniteta u kojem se prije svega ogleda njegova struka kao dijagnostička i istraživačka grana medicine te instrument dokazivanja uzroka, smrti ne samo na razini kliničke medicine, već čitave nacije. Koncept konstitucijske patologije naglašava sposobnost konstitucije za preživljavanjem, a ona je nasljedna pa osigurava egzistenciju nacije. Iz ove ideologije proizaći će sva daljnja Miloslavićeva uvjerenja, posebice ono o neupitnosti patološko-anatomskoga i forenzičkog nalaza kojima će ostati vjeran i u kasnijim razdobljima.

IZVORI I LITERATURA ARHIVSKI IZVORI

1. Hrvatski državni arhiv, fond 890, Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH. Personalije zdravstvenih djelatnika, Službenički list Miloslavić dr. Eduard. Dekret Ministarstva vojske i mornarice od 23. rujna 1909., br. 1141., kut.322
2. Hrvatski državni arhiv, fond 890, Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH. Personalije zdravstvenih djelatnika, Službenički list Miloslavić dr. Eduard, Ukaz Kralja Franje Josipa od 4. srpnja 1910., br. 2265., kut.322
3. Hrvatski državni arhiv, fond 890, Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH, Personalije zdravstvenih djelatnika, Službenički list Miloslavić dr. Eduard, Ukaz Kralja Franje Josipa od 27. travnja 1913., br.1982., kut.322
4. Hrvatski državni arhiv, fond 890, Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH. Personalije zdravstvenih djelatnika, Službenički list Miloslavić dr. Eduard, dokument od 6. svibnja 1940. koji potvrđuje da je Miloslavić bio zaposlenik bolnice St. Maryu u Milwaukeeju, kut.322
5. Hrvatski državni arhiv, fond 306, Zemaljske komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača Hrvatske, spis 145/45, Miloslavić dr. Eduard. Odluka o utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača, kut. 687.
6. Arhiv Instituta za povijest medicine, Beč. Archiv der Universität Wien, Personalstand und Personalakt Miloslavich(h). Kartoteka osoba.

ČLANCI EDUARDA MILOSLAVIĆA

1. Miloslavić, E. 1912. Ein weiterer Beitrag zur pathologischen Anatomie der militärischen Se-

46 Holistička teorija polazi od pretpostavke da je organsko jedinstvo živog bića uzeto kao „cjelina”, bitno više od čistog zbroja njegovih dijelova. (Hrvatska enciklopedija, sv. 4. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, str. 610.)

- lbsmörder, *Virchows Archiv für pathologische Anatomie und Physiologie und für klinische Medizin*, 208, str. 44-53.
2. Miloslavić, E. 1915. Die Feldprosktur. Mit einem Nachwort von A. Weichselbaum: Bemerkungen zu dem vorstehenden Artikel, *Wiener klinische Wochenschrift* 13, str. 1- 14.
 3. Miloslavić, E. 1916. Hirnhypertrophie und Konstitution, *Beiträge zur pathologischen Anatomie und zur allgemeinen Pathologie and Veröffentlichungen aus der (Kriegs-), Gewerbe und Konstitutionspathologie*, 62, str. 378-402.
 4. Miloslavić, E. 1917. K.U.K. Kriegsprosektur des Militär-General-Gouvernement Serbien in Belgrad, *Der Militärarzt*, 4-5, str. 1-14.
 5. Miloslavić, E. 1914. Offizielles Protokoll des Wissenschaftlichen Vereines der Militärartzte der Garnison Wien. Der Militärarzt, *Der Militärarzt*, 14, str. 292-293.
 6. Miloslavić, E. 1917. Psychisch – narvose Kriegserkrankungen. Belgrader Nachrichten, 3/1917, str. 5.
 7. Miloslavić, E. 1916. Sanitätsdienst im Kriege bei der Serbischen Armee, *Der Militärarzt*, 21, str. 506-516.
 8. Miloslavić, E. 1917. Über die Organisation einer wissenschaftlichen pathologisch –anatomischen Tätigkeit im Frontbereiche mit einem Nachwort von A. Weichselbaum, *Wiener klinische Wochenschrift* 17, str. 1-7.
 9. Miloslavić, E. 1915. Verwundenten Transport in Belgrad während des Bulgarisch-Serbischen Krieges, *Der Militärarzt*, 49, str. 5-9.
 10. Miloslavić, E. 1914. Zur Wirkung der Granatexplosion, *Medizinische Klinik* 17, nemam str. 1-7.

LITERATURA

1. [bez naslova], Hrvatska revija, 4, str. 390.
2. Anders, W. 1982. *Zbrodnia katyńska w świetle dokumentów*, Gryf.
3. Despot, I. 2013. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, Plejada, Zagreb,
4. Dugački, V. 2013. 135 godina Hrvatskoga Crvenog križa s posebnim osvrtom na zagrebačku organizaciju, *Zagreb moj grad*, 7, str. 114-117.
5. Dugački, V. 1997. Eduard Miloslavić – svjedok istine o boljševičkom velezločinu u Katynskoj šumi, *Marulić* 6, str. 1190-1194.
6. Dugački, V. 1997. Eduard Miloslavić, Zmaj od Mandaljene, svjedok istine o Katynskoj šumi, *Znameniti članovi Družbe „Braća Hrvatskoga Zmaja”*, Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja” – Ina, Zagreb, , str. 13-24.
7. *Dugački, V. 1997. Miloslavić Eduard. U: Tko je tko u NDH*, Minerva, str. 275-276.
8. Fatović-Ferenčić, S., V. Dugački. 2009. Ljudevit Jurak (1881-1945) and Eduard Miloslavić (1884-1952) Founders of Croatian pathological and forensic medicine and experts at the investigations of mass graves at Katyn and Vinnitsa During World War II.; U: Debons, D., A. Fleury, J.F. Pitteloud. *Katyn and Switzerland. Forensic Investigators and Investigations in Humanitarian Crises 1920-2007*, Genèvestr. 189-201.
9. Fatović-Ferenčić, S., M. Pećina. 2001. Iz Florschützova okvira: Kirurg Vatroslav Florschütz (1897.-1968.) riječju i slikom, HAZU - KBC Osijek, Osijek, 2011.
10. Fatović-Ferenčić, S. 2004. Uvod u povijest sudske medicine, u: *Zečević, D. i sur. Sudska medicina i deontologija*, Medicinska naklada, Zagreb.
11. Glaise von Horstenau, E. 2013. *Zapisi iz NDH*.
12. Greblja, J. 2000. *Uništeni naraštaj. Tragične sudbine novinara NDH*, Regoč.

Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, sv. 30. str. 45-62, Zagreb-Osijek, 2014.
Stella Fatović-Ferenčić, Slaven Kale, Darija Hofgräff: Istraživanja patološkog anatora Eduarda Miloslavića na bojištima Drugoga balkanskog i Prvoga svjetskog rata

13. Herman – Kaurić, V. 2002. *Funkcioniranje zdravstvene službe u Požeškoj županiji tijekom Prvog svjetskog rata. Primjer Kraljevske zemaljske bolnice u Pakracu* (Magistarski rad Zagreb), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
14. Herman – Kaurić, V. 2009. Projekt gradnje vojne zarazne bolnice u Brodu na Savi za Prvoga svjetskoga rata, *Scrinia Slavonica* 9, str. 275-295.
15. Jareb, M. 1998. Odjek zločina u Katynskoj šumi u tisku Nezavisne Države Hrvatske od travnja do lipnja 1943. godine, *Časopis za suvremenu povijest* 1, str. 117-130.
16. Jones, E. Fear, N. T.; Wessely, S. 2007. Shell Shock and Mild Traumatic Brain Injury: A Historical Review, *Am J Psychiatry*, 11, str. 1641–1645.
17. Kantolić, Z. 2001. Anketna komisija 1945. u Zagrebu, *Časopis za suvremenu povijest* 1, str. 41-74.
18. Klavora, V. 2007. *Doberdob: kraško bojišće 1915-1916*. Mohorjeva družba, Celovec.
19. Lawrence, C., Weisz, G. 1998. *Greater than the Parts: Holism in Biomedicine 1920-1950*, Oxford University Press, New York.
20. Materski, W. (ur.) 2006. *Katyn dokumenty zbrodni. Tom 4. Echa Katynia kwiecień 1943 – marzec 2005*. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa.
21. Miloslavić Eduard, 2005. U: *Hrvatska enciklopedija*, sv. 7. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, str. 325.
22. Myers, C.S. 1915. A contribution to the study of shell–shock, *The Lancet* 1, str. 316-320.
23. Prpić, J. 1997. *Hrvati u Americi, Hrvatska matica iseljenika*.
24. Przewoźnik, A., Adamska, J. 2010. *Katyn Zbrodnia Prawda Pamięć, Świat Książki*.
25. *Raszeja, S., Chróścielewski, E.* 1994. Medicolegal reconstruction of the Katyn forest massacre. *Forensic Science International* 68, str. 1-6.
26. Schwartz, D. A., Herman C. J. 1996. Editorial Response: The Importance of the Autopsy in Emerging and Reemerging Infectious Diseases, *Infectious Diseases*, 23 str. 248-254.
27. Smrt Hrvata po svijetu. *Hrvatska revija* 4, str. 428.
28. Špišić, B. 2005. *Kako pomažemo našim invalidima. Slike iz naše ortopedijske bolnice i invalidskih škola*. KBC Zagreb.
29. Štimac, M., Keber, K. 2011. „Patriae ac humaniti!” Zdravstvena organizacija v zaledju soške fronte, Založba ZRC.
30. *The Katyn Forest Massacre. Hearings before the Select Committee To Conduct an Investigation...*, United States Government Printing Office.
31. Vojninović, A. 1989. Katyn u Zagrebu, *Start*, 18, str. 68-72.
32. Veljković, S. Život i rad Vojne bolnice u Beogradu za vreme Velikog rata 1914-1918. Dostupno na URL: <http://www.rastko.rs/rastko/delo/14674>. Pristupljeno: 16. lipnja 2015.

Popis slika:

1. HR-HDA-890 Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH. Personalije zdravstvenih djelatnika. Fotografija, Službenički list Miloslavić dr. Eduard, kut.322
2. HR-HDA-890 Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH. Personalije zdravstvenih djelatnika. Ukaz kralja Franje Josipa o promaknuću Eduarda Miloslavića na položaj pukovnijskog aktivnog liječnika 27. travnja 1913. godine, službenički lista Miloslavić dr. Eduard, kut.322

Summary

Stella Fatović-Ferenčić, Slaven Kale, Darija Hofgräff
PATHOLOGICAL INVESTIGATIONS OF EDUARD MILOSLAVIĆ AT BATELFIELDS
DURING THE BALKAN AND THE FIRST WORLD WAR

Eduard Miloslavić (Oakland/SAD, 1884 – St. Louis/SAD, 1952.) is known as forensic expert and the founder and the head of the first Department of Forensic Medicine of the Zagreb School of Medicine. Moreover he is well known as a member of the expert team which investigated the massacre in the Katyn forest near Smolensk, and proved that crimes were committed by Soviets during the Second World War. On the other hand his pathological – anatomical career in Vienna as well as his engagement during the Balkan and the First World War have not been explored so far. However this segment of his life was important in shaping professional mentality which he adopted under the influence of the most prominent personalities of the period such as Rudolf Virchow, Ludwig Aschoff and Anton Weichselbaum. Their attitudes were inspired by constitutional and military pathology – which was determined to search into the possibilities to achieve the healthy constitution of the whole community. Therefore the results of this paper present the part of Miloslavić's professional life in Vienna which enlightens the relationship between medicine and sanitary war organization on one side, and Miloslavić's professional and social attitudes which will become even more prominent during this expertise in Katynu in 1943.

Key words: Eduard Miloslavić, military medicine, constitutional pathology, Second Balkan war First world war.